

פרק מתוך ספר "המודיעין והשבעה באוקטובר"

צוללות בוואדי – מדוע הופתענו מהאלימות המינית ב-7 באוקטובר?

תא"ל (מיל") איתי ברון ושירה ברביבאי-שחם¹

תקציר

עניינו של המאמר הוא בשאלה מדוע עניין האלימות המינית, כדפוס פעולה שיטתי, לא עלה כלל בתודעת המודיעין הישראלי כתרחיש אפשרי לפני 7 באוקטובר 2023. הטענה של המאמר היא שהקושי להעלות את האפשרות שדפוס פעולה כזה יכול היה להתממש גם בזירה בעזה, מעיד על מערכת כשלי חשיבה, הבנה ודמיון שכוללת שלוש קבוצות עיקריות: הראשונה, משקפת היעדר ידע והרחקת ידע של איום האלימות המינית כנשק מלחמה בסכסוכים מזוינים; השנייה כוללת טעויות והנחות שגויות ביחס לחמאס כאויב, לסיווג המערכת הפלסטינית ולהבנת העימות איתה; והשלישית קשורה בהנחות יסוד עמוקות של הישראלים על עצמם, אשר משמשות בסיס לחשיבה הביטחונית הישראלית של העשורים האחרונים.

המאמר מציע ארבעה כיווני פעולה כדי לצמצם כשלים כאלה בעתיד: האחד, הצורך להכיר בכך שדפוסים שמופיעים בסכסוכים במקומות אחרים יכולים בהחלט להופיע גם בסכסוכים "שלנו", ושסיווגם ככאלה שאינם רלוונטיים יכול להתברר כשגוי לחלוטין; השני, הצורך להכיר בכך שחשיבתנו מושפעת לא רק מהעיוותים התפיסתיים המוכרים, אלא גם ממערכת של קודים

¹ תא"ל (מיל") איתי ברון, היה בין השנים 2011–2015 ראש חטיבת המחקר באמ"ן. מהדורה מעודכנת של ספרו "המחקר המודיעיני" התפרסמה ב-2021. איתי מרצה על מודיעין, ביטחון לאומי וכוח אווירי באוניברסיטת תל-אביב, אוניברסיטת חיפה ואוניברסיטת רייכמן. ב-2024, בזמן מלחמת "חרבות ברזל", נקרא שוב למלא את מקום ראש חטיבת המחקר באמ"ן למשך חודשים מספר, עקב פרישת ראש החטיבה הקודם ועד למינוי ראש חטיבה קבוע.

שירה ברביבאי-שחם, לשעבר מפקדת במערכת הביטחון, חוקרת ביטחון לאומי ועמיתת מחקר במכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין. למדה מדיניות ציבורית וביטחון לאומי באוניברסיטת ברקלי בקליפורניה וכיום חוקרת את מתקפת 7 באוקטובר במסגרת לימודי הדוקטורט באוניברסיטת בן-גוריון. שירה חברה בקולקטיב מחקר ותיעוד "נשים ומלחמה" החוקר היבטים מגדריים במתקפת חמאס ומלחמת "חרבות ברזל", ובתוך כך חיברה עם ד"ר שרי אהרני את "דוח: ניתוח פעולות מדינת ישראל בהיערכות ובהתמודדות עם האלימות המינית במתקפת 7 באוקטובר והמלצות מדיניות".

תרבותיים וחברתיים שאינם מאפשרים לנהל דיון חופשי בנושאים המוגדרים כ"טאבו"; השלישי, הצורך להכיר ולהיות מודעים להשלכות של הדימוי על אודות עליונותה הכללית והצבאית של ישראל גם על היכולת לברר את המציאות ולהבין אותה; והרביעי, הצורך לפתח עומק ורוחב של חשיבה ומחקר שאינם מאפיינים כיום את המערכת הביטחונית הישראלית.

מבוא

מהתחקירים שפורסמו על ידי צה"ל בתחילת 2025 עולה באופן ברור שהפתעת 7 באוקטובר 2023 שייכת לקבוצת ההפתעות האסטרטגיות שנובעות ממתקפת פתע יזומה של האויב (לצד הפתעות כגון מבצע "ברברוסה" (1941), "פרל הארבור" (1941), מתקפת טט בווייטנאם (1968), מלחמת יום הכיפורים (1973) ופיגועי 11 בספטמבר (2001). נראה שחמאס תכננה את מתקפת הפתע רחבת ההיקף שלה במשך שנים במטרה לייצר "רעידת אדמה" בציבור הישראלי, במערכת האזורית ובמערכת הבין-לאומית. המתקפה נועדה להכריע את אוגדת עזה, להשתלט לפרק זמן על מרחב העוטף ולפעול בו וממנו. הביצוע תאם, בקווים כלליים, את התכנון בכל הקשור להיקף ההרוגים, למספר החטופים וכנראה גם למעשי הזוועה שהתרחשו במהלכו.

יש עדויות ברורות לכך שבמהלך מתקפת 7 באוקטובר התרחשו גם מקרים מובהקים של אלימות מינית מהסוג שבו עוסקת הספרות החוקרת את התופעה של אלימות מינית בסכסוכים – CRSV (Conflict Related Sexual Violence). מניתוח העדויות עולה שהשימוש באלימות המינית כטקטיקת לחימה וכדפוס פעולה רחב יחסית (לפי מספר המקרים, הדמיון ביניהם והפריסה הגאוגרפית), הפתיע את כוחות הביטחון, את מקבלי ההחלטות ואת הציבור הישראלי. זאת, אף שדפוסים של אלימות מינית מוכרים מסכסוכים שהתרחשו בזירות רחוקות וקרובות לאורך ההיסטוריה, וכן בעשור האחרון.

לפי קם,² התרחשות ההפתעה מורכבת, ויש לה כמה פנים. ראשית, ההפתעה היא התוצאה של פעולה, או התפתחות, שאירעה בניגוד לציפיותינו, ולפיכך הוכיחה שציפיותינו, הנחותינו ודימויינו

² קם, א' (1990). מתקפת פתע. מערכות ומודן.

היו לא מבוססים או שגויים; שנית, המצב המפתיע נוצר ללא התרעה מספקת ולפיכך מצא אותנו כשאיננו מוכנים לקראתו; ושלישית, האירוע הפתאומי מעורר רגשות שעלולים להוציאנו משיווי משקל, לפחות לזמן מה. לפי הגדרה זו, האלימות המינית ב-7 באוקטובר הייתה אכן הפתעה: היא הייתה מחוץ לציפיות המערכת הישראלית, תפסה אותה לא מוכנה ועוררה בה, ובכולנו, תגובה רגשית עוצמתית.

להפתעה מהאלימות המינית יש שני הקשרים: מחד, אפשר לראות בה חלק מההפתעה הרחבה יותר של מתקפת 7 באוקטובר, שחשפה את הפער העמוק שהתהווה בין מערכת התפיסות הישראלית ובין המציאות. חציית הגדר בשעה 06:29 הבהירה את כישלון הגישה שלפיה אפשר לבדל, לנהל ובעיקר להכיל את הבעיה של רצועת עזה; שהתפיסה שלפיה חמאס מורתעת ודבקה ב"הסדרה" הייתה שגויה; שדימוי העליונות הישראלית לא תיאר נכון את התודעה בקרב חמאס וגורמים אחרים ב"מחנה ההתנגדות"; שתרחיש הייחוס המצומצם היה שגוי לחלוטין, והחמיץ לגמרי את הרעיון של פשיטה עילית רחבת היקף של אלפי מחבלים; שהמכשול שנבנה בהשקעת סכומי עתק אינו יעיל מול המהלך שחמאס מימשה; ושההנחה כי תהיה התרעה מודיעינית ממוקדת לפני מהלך כוח של חמאס התגלתה כמופרכת בנסיבות של אותו הלילה. במובן זה האלימות המינית הייתה עוד מרכיב של הפער העמוק בהבנת המציאות.

מאידך, לאלימות המינית יש הקשר נוסף שנובע מכך שהיא כלל לא הופיעה בתרחישי הייחוס, ויתרה מזאת – נראה שאיש לא העלה על הדעת שאיום כזה, בהיקף נרחב, יכול בכלל להתרחש בתוך גבולותיה של ישראל ובהקשר של עימות צבאי. במובן זה, האלימות המינית הייתה בתודעתם של הישראלים מעין "צוללות בוואדי", מושג צה"לי אשר כמו מקבילו האנגלי, When Pigs Fly, מציין משהו שלא יכול כלל להתרחש, כמעט במובן הפיזיקלי. המתאר של פשיטה עילית רחבת היקף לתוך שטחנו, המתרחשת בהפתעה, כן נותח בהקשר של אפשרויות הפעולה של חזבאללה בצפון (כוח רצ'ואן). עם זאת, ככל הידוע, גם לגביו לא עלתה האפשרות שבמהלך הפשיטה יתרחשו אירועים של אלימות מינית בהיקף נרחב, וממילא לא התפתחה מודעות לאפשרות זו.

עניינו של מאמר זה אפוא הוא בשאלה מדוע עניין האלימות המינית, כדפוס פעולה שיטתי וכאיום בשדה הקרב, לא עלה כלל בתודעת המודיעין הישראלי כתרחיש אפשרי. המאמר דוחה את האפשרות שמדובר במעין "ברבור שחור" שלא הייתה שום דרך לדמיין את אפשרות התרחשותו, לחשוב עליו ולהיערך מולו מבעוד מועד (אפילו ברמת המוכנות המחשבתית-תפיסתית). הברבור השחור, לפי טאלב,³ הוא מאורע בעל שלושה מאפיינים: ראשית, הוא אירוע חריג, שנמצא מחוץ לתחום הציפיות הרגילות, שכן דבר שקרה בעבר לא יכול להצביע באופן משכנע על היתכנותו; שנית, יש לו השפעה קיצונית; ושלישית, על אף חריגותו, הטבע האנושי גורם לנו לרקוח, לאחר מעשה, הסברים להתרחשותו שהופכים אותו למסביר ולחזוי.

מתקפת 7 באוקטובר של חמאס לא הייתה אירוע אקראי. היא הייתה אירוע מתוכנן שהוכן תקופה ארוכה והופעל על ידי קבוצת אנשים לתכלית אסטרטגית. גם האלימות המינית שהופעלה במהלכה כדפוס שיטתי לא הייתה אירוע אקראי. גם אם לא תוכננה כך, היא הייתה ללא ספק חלק מפרטואר האלימות הקשה שהייתה מרכיב מרכזי ומתוכנן ברעיון "רעידת האדמה" של חמאס. בבסיס מאמר זה מונחת אפוא ההנחה שלפיה אין מדובר ב"ברבור שחור" אלא יותר ב"הפתעה בסיסית" מהסוג שאותו מתאר צבי לניר⁴ בעבודתו על מלחמת יום הכיפורים. כך, בניגוד לגרסת טאלב – שממקד את הטיעון שלו בעיוורון האנושי בכל הקשור לאקראיות – נכון לנתח את האלימות המינית כמקרה נוסף שבו התפתח פער בין "דימויינו החברתיים והמדיניים על עצמנו ועל סביבתנו ובין המציאות", באופן שלא אפשר לזהות שינוי יסודי של דפוסים אצל האויב.⁵

אנו מנתחים אפוא את השימוש השיטתי באלימות המינית כהפתעה שאינה "ברבור שחור" וטוענים שהקושי להבין את האפשרות שדפוס פעולה כזה יכול היה להתממש גם בזירה בעזה מעיד על מערכת כשלי חשיבה, הבנה ודמיון שכוללת שלוש קבוצות מרכזיות של כשלים: פערי ידע; הנחות שגויות ביחס לאויב; והנחות שגויות של ישראל ביחס לעצמה. מערכת זו של כשלי חשיבה, הבנה ודמיון היא שאחראית לפער בהבנת המציאות.

³ Taleb, N. (2007). Chorny lebid (Black Swan).

⁴ לניר, צ' (1983). ההפתעה הבסיסית – מודיעין במשבר. הקיבוץ המאוחד.

⁵ שם. עמ' 9.

הקבוצה הראשונה משקפת היעדר ידע והרחקת ידע (או התעלמות) על אודות איום האלימות המינית כדפוס מלחמתי מקובל ומוכר בסכסוכים מזוינים. קבוצה זו כוללת את הקושי הכללי לחשוב על מה שמתרחש "בפעם הראשונה", היינו דברים שלא התרחשו בעבר, או לפחות בעבר הקרוב; את הנטייה האופיינית למערכת הביטחונית הישראלית שלא להתעניין בדברים שמתרחשים בסכסוכים במקומות אחרים, בין השאר עקב טענה לגבי השונות והייחודיות של העימותים "שלנו"; ושורה של הטיות ונקודות עיוורון כלליות וספציפיות לעניין אלימות מינית, כגון נקודת המבט הגברית שדומיננטית בחשיבה הביטחונית הישראלית ומעצורים רגשיים שגורמים לקושי לדון בעניין האלימות המינית ("טאבו").

הקבוצה השנייה כוללת טעויות והנחות שגויות ביחס לחמאס כאויב, לסיווג המערכת הפלסטינית ולהבנת העימות איתה. קבוצה זו כוללת כשלים בהבנת הרעיון הבסיסי של מתקפת חמאס ("רעידת אדמה"), המוטיווציה שעמדה ביסודה וההתמקדות שלה בהמחשת חוסר היכולת של ישראל להגן על גבולה, על יישוביה, על בתי האזרחים ועל גופם; כשלים בהבנת מאפייני חמאס והמורכבות שקשורה בהיותה ישות צבאית-מדינית אבל גם ארגון טרור דתי קיצוני שמקבל השראה גם מדפוסי פעולה של ארגונים ג'האדיים כדוגמת דאעש; ופערים עמוקים בהבנת מאפייני הסכסוך עם חמאס, שיש בו גם קו גבול ברור לכאורה אך גם מרכיבים של "מלחמת אזרחים" בין שתי קהילות.

הקבוצה השלישית קשורה בהנחות יסוד עמוקות על עצמנו, הישראלים, שמשמשות בסיס לחשיבה הביטחונית הישראלית של העשורים האחרונים. קבוצה זו קשורה בדימוי רחב יותר על אודות עליונותה הצבאית והטכנולוגית של ישראל שאפיין מאוד את החשיבה הישראלית של העשורים האחרונים (בדומה לתיאור של לניר את הסיבה להפתעת יום הכיפורים.⁶ ישראל דימתה את עצמה למעצמה אזורית בלתי מנוצחת, או לפחות כזו שהגיעה לעליונות אסטרטגית ואופרטיבית באזור. הדימוי הישראלי של עליונותה הצבאית והטכנולוגית כלל גם הערכה שסביבתה ובעיקר אויביה מכירים בעליונות זו ומשלימים איתה, מחוסר ברירה. במובן זה,

⁶ שם.

האפשרות ששטח ישראלי ייכבש על ידי גורם זר, דבר המעלה את היתכנות מימוש דפוס אלימות מינית בסכסוכים, כלל לא עלתה במחשבתם של הגורמים הרלוונטיים במערכות השונות.

אלימות מינית בסכסוכים – הגדרה ומאפיינים

ההפתעה סביב עניין האלימות המינית התרחשה למרות היות אלימות מינית בסכסוכים תופעה עתיקה ומוכרת, שממשיכה להופיע בשדות הקרב המודרניים בעצימות גבוהה. אלימות מינית בסכסוכים מופנית לרוב כלפי נשים ונערות, אך גם כלפי גברים ונערים. מפעילים אותה שחקנים שונים בשדה הקרב, הן מדינות הן מיליציות וארגוני טרור חמושים. האלימות המינית מופיעה בסוגי סכסוכים שונים: בין מדינות, כדוגמת מלחמת רוסיה-אוקראינה; במלחמות אזרחים, כדוגמת מלחמת האזרחים בסודאן; ובמהלך פלישות של ארגוני טרור כגון המקרה של הקהילה היזידית בעיראק שנשותיה הותקפו מינית על ידי ארגון דאעש, או כמו בפשיטת ארגון הטרור "בוקו חראם" ב-2014 על בית הספר לבנות נוצריות בצ'יבוק שבניגריה.⁷

בדוחות השנתיים של יועצת מזכ"ל האו"ם לאלימות מינית בסכסוכים, מצוין היחס בין כמות הסכסוכים המתפרצים ובין העלייה במקרי האלימות המינית בהם. כך, למשל, בדוח האו"ם המסכם את שנת 2023 מצוינת עלייה של 50% ביחס לשנה שקדמה לה. למלחמת רוסיה-אוקראינה, מלחמת האזרחים בסודאן וגם למתקפת חמאס בישראל יש חלק בנתונים הללו.⁸ התופעה של אלימות מינית בסכסוכים מתארת את השימוש שעושים ארגונים או צבאות באלימות מינית כלפי אוכלוסיית האויב כחלק ממתקפה צבאית, בזמן שהותם באזור סכסוך או אזור כבוש.⁹ התופעה לא מתארת מקרה יחיד של חייל או איש מיליציה שתוקף מישהו מינית (ממניע

⁷ בפשיטה נחטפו 276 נערות, כיום, עשור אחרי, מוחזקות עוד עשרות נערות בידי "בוקו חראם". ראו דוח אמנסטי אינטרנשיונל בנושא מ-2024:

<https://www.amnesty.org/en/latest/news/2024/04/nigeria-decade-after-boko-haram-attack-on-chibok-82-girls-still-in-captivity>

⁸ CRSV UN Report of 2023

<https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2024/05/SG-2023-annual-reportsmallFINAL.pdf>

⁹ הגדרת האו"ם לאלימות מינית בסכסוך כוללת:

The term "conflict-related sexual violence" refers to rape, sexual slavery, forced prostitution, forced pregnancy, forced abortion, enforced sterilization, forced marriage, and any other form of sexual violence of comparable gravity perpetrated against women, men, girls, or boys that is directly or indirectly linked to a conflict (האוי"ם לנושא מ-2020).

"אופורטוניסטי") אלא מקרים שבהם התופעה חזרה בכמה מקרים, במיקומים שונים, באופנים שונים ועם דפוסים שאפשר לחבר אותם למתקפה, לפשיטה או לכוח הצבאי השווה באזור מסוים. בכך, משויכת התופעה באופן ישיר למתקפה ולמטרותיה.¹⁰

בבחינה היסטורית, אפשר לסמן שתי נקודות זמן ששימשו נקודת מפנה בחקר ותייעוד האלימות המינית: מלחמת העולם השנייה; ומלחמות האזרחים ביוגוסלביה ורואנדה בשנות ה-90 של המאה ה-20. למרות הופעתה בדפוסים נרחבים ואיומים במלחמת העולם השנייה, נתפסה האלימות המינית במרחבים השונים בהם הופיעה (כלפי אוכלוסייה כבושה במדינות אירופה, כלפי נשים יהודיות במחנות הריכוז ובגטאות, כלפי נשים גרמניות ועוד) כתופעה "מצערת ובלתי נמנעת" הנלווית למלחמות, כלומר כמעט בבחינת "נזק אגבי"¹¹ לאחר מכן, כאשר הדין הבין-לאומי החל להידרש אליה, נותחה התופעה בהקשר של הפגיעה בכבוד האדם וזכויותיו.¹²

בעשורים האחרונים חל שינוי נוסף כאשר התופעה של חיילים הפוגעים מינית באוכלוסיית הצד היריב בזמן סכסוכים החלה להיחקר על ידי חוקרות רבות שהטילו ספק באפיונה כתופעה אגבית, והחלו לתאר אותה כמהלך מכוון הקשור באופן ישיר למטרות המלחמה.¹³

מלחמות האזרחים ביוגוסלביה וברואנדה בתחילת שנות ה-90 של המאה ה-20 היו נקודת המפנה בעניין זה. ביוגוסלביה הוקמו מחנות שבונו "מחנות אונס", ומעשי האונס ההמוניים של הסרבים בנשות בוסניה המוסלמיות הובילו לכך שמשפטניות, עיתונאיות ואקטיביסטיות בין-לאומיות¹⁴ החלו לחשוף את מעשי האלימות המינית ואת היותם חלק מכוון ובלתי נפרד של המלחמה עצמה. כלומר, לא עוד נזק אגבי, בלתי נמנע, כי אם דפוס שיטתי אשר מופעל כטקטיקת לחימה וכחלק ממהלכה לצורך השגת מטרות צבאיות ופוליטיות. כך, למשל, משמשת האלימות המינית

¹⁰ Cohen, D.K. & Nordås, R. (2014). Sexual Violence in Armed Conflict Dataset SVAC: [Date Retrieved], from the Sexual Violence in Armed Conflict Dataset website: <http://www.sexualviolencedata.org>

¹¹ Heit, S. (2009). Waging sexual warfare: Case studies of rape warfare used by the Japanese Imperial Army during World War II. In *Women's Studies International Forum*. Vol. 32, No. 5, pp. 363-370; Baaz, M.E. & Stern, M. (2009). Sexual violence as a weapon of war?: Perceptions, prescriptions, problems in the Congo and beyond. Bloomsbury Publishing.

¹² למרות עדויות למעשי אונס המוניים הטריבונלים בנירנברג וטוקיו לא הועמדו לדין נאשמים בעוון ביצוע אלימות מינית במלחמת העולם השנייה ראו: "הפשע המושקע: השלכותיה של אלימות מינית נגד נשים בעת מלחמה", הופמן, שלי, מרכז מינרבה, 2023.

¹³ Wood, E.J. (2018). Rape as a practice of war: Toward a typology of political violence. *Politics & Society*, Pp. 46-513, (4) 537; MacKinnon, C.A. (2017). Rape, genocide, and women's human rights. In *Genocide and Human Rights*. Routledge.

¹⁴ Schwartz, S. (1994). 'Rape as a Weapon of War in the Former Yugoslavia'. *Hastings Women's LJ*, 5, 69

כאמצעי להרחקת אוכלוסייה משטח שנכבש;¹⁵ כאמצעי ליצירת זהות קולקטיבית מגבשת בין לוחמים או לצורך גיוס לוחמים לשורות מיליציות;¹⁶ או כחלק מאידאולוגיה דתית, כמו במקרים של דאעש ובוקו חראם,¹⁷ שבהם נשות אוכלוסייה שאינה מוסלמית נחטפו והושאו בכפייה ל"לוחמים", לצרכים שונים. ההיקפים העצומים של האלימות המינית בשתי מלחמות האזרחים הללו, לצד הדיווח העיתונאי הישיר ממלחמות ששודרו בטלוויזיה, הביאו לתפנית בתגובה הציבורית העולמית, ולאחר מכן לשינויים שהובילו מוסדות בין-לאומיים של האו"ם ואחרים.

יש חוקרים הטוענים כי חלק מהסיבות לתגובה הציבורית המכרעת לאלימות המינית שהופעלה ביוגוסלביה, קרי הד ציבורי שהוביל לשינויים בחוק הבין-לאומי והעמדה לדין בעוון אלימות מינית בסכסוך, נעוצות בכך שמלחמה זו שודרה מאירופה, וכי "לקורבנות אונס במלחמה היו לפתע פנים אירופיות", כפי שכתבה החוקרת דארה כהן¹⁸. פעילות ופעילי זכויות אדם ומשפטנים בין-לאומיים דיווחו, העלו את תשומת הלב לתופעה ופעלו למסגורה מחדש כחלק מהאמצעים שנוקט כוח תוקף במלחמה להשגת מטרותיו, קרי, דפוס לחימה שיטתי ומכוון, ולא "טעות מצערת" של חייל חמוש. בסיווגה מחדש של התופעה, החלה האלימות המינית בסכסוכים להיחקר כמתודת לחימה, ובתוך כך נבחן השימוש בה לאור מטרותיו של הכוח הצבאי.

נהוג לנתח את האלימות המינית ככלי אשר בהיותו מופנה כלפי פרטים בקבוצת אוכלוסייה יוצר למעשה גם פגיעה קולקטיבית בקהילה, בקבוצת הזהות שלה ובמרקם המשפחתי והחברתי שאליו משתייכים הקורבנות. נוסף על הפגיעה הישירה בקורבן ובזהות הקבוצתית, יש חוקרות הרואות בכך דרך להעברת מסר לגברים בצד המותקף באמצעות דפוס לחימה אפוף בושה המשפיל את הצבא היריב, בפרט את הגברים, אשר מסורתית נתפסים כמגיני האוכלוסייה.

¹⁵ Wood, E.J. (2018).

¹⁶ Nordås, R. & Cohen, D.K. (2021). Conflict-related sexual violence. *Annual Review of Political Science*, 24, (1) Pp. 193-211.

¹⁷ Zenn, J. & Pearson, E. (2014). Women, Gender and the evolving tactics of Boko Haram. *Journal of terrorism research*.

¹⁸ Cohen, D.K. & Nordås, R. (2014). Sexual Violence in Armed Conflict Dataset SVAC: [Date Retrieved], from the Sexual Violence in Armed Conflict Dataset website: <http://www.sexualviolencedata.org>

האלימות המינית, כך מתואר, מעבירה מסר של חולשה ואי-עמידה בציפייה החברתית להגן על הנשים ועל האוכלוסייה האזרחית הפגיעה.¹⁹

אלימות מינית במזרח התיכון ובסכסוך הישראלי-פלסטיני

בהתייחסנו לאלימות מינית בסכסוכים המופעלת במזרח התיכון ואפריקה או על ידי קבוצות טרור אסלאמיות, בעשור האחרון אפשר לציין את האלימות המינית של ארגון הטרור דאעש בסוריה ובעיראק כלפי נשים בכלל, וכלפי נשות הקהילה היזידית בפרט; את ארגון הטרור האסלאמי-סוני בוקו חראם, המפעיל גם הוא אלימות מינית כחלק מהפעלת הטרור בניגריה; וכן דיווחים רבים ממלחמת האזרחים הקשה בסודאן על אודות ארגונים חמושים שונים, המפעילים אלימות מינית קשה בסכסוך.

לעומת זאת, ככלל, אלימות מינית בסכסוכים אינה חלק מהנרטיב והמחקר המסופר והידוע על מלחמות ישראל שמאז קום המדינה.²⁰ זאת, אף שאלימות מינית הופיעה במלחמות ובאירועי טרור באופן ספורדי ולא שיטתי. ידועים דיווחים על אודות מקרי אלימות מינית שאירעו בתקופת היישוב וטרם קום המדינה, כמו גם מקרים ספורים מהמלחמות בשנות קיומה. נוסף על כך, בעשורים האחרונים דווח על אירועי טרור שבהם הופעלה גם אלימות מינית כלפי נערות ונשים ישראליות (מקרים שבהם הותקפו באלימות מינית ולאחר מכן נרצחו על רקע לאומני). בלי לקבוע כאן את הגדרתם, בין מניע אופורטוניסטי לאחר, נבהיר שהמאמר לא מתייחס לתקיפה בודדת – אלא להופעתה של אלימות מינית בדפוס נרחב, כחלק ממתקפה צבאית או שליטה צבאית על שטח אויב.

את הסכסוך הישראלי-פלסטיני ככלל, נטו חוקרות לאורך השנים לסווג כסכסוך שאין בו אלימות מינית. אליזבת' ווד, חוקרת מוערכת וידועה בתחום, אף מציינת את הסכסוך במחקרה על אודות סכסוכים שבהם אלימות מינית נדירה או לא מופיעה.²¹ חוקרות מקומיות העלו שאלות לגבי

¹⁹ Heit, S.

²⁰ הסקירה לא מתייחסת לסכסוך בתקופות שטרם הקמת המדינה משום ההתייחסות לקהילת המודיעין ונקודת המבט שלה, קהילה שהוקמה לאחר קום המדינה.

²¹ Wood, E.J. (2009). Armed groups and sexual violence: When is wartime rape rare?

היעדרה של אלימות מינית מהסכסוך הישראלי-פלסטיני, ויש שהצביעו על מקרי אלימות מינית במתקני חקירות ובמעצר, שכללו עינויים והשפלות כהתהוותה של אלימות מינית בסכסוך. עם זאת, גם אלה אינם עונים על ההגדרה הרחבה והמקובלת של אלימות מינית בסכסוכים כפי שצוינה לעיל.

אלימות מינית במתקפת 7 באוקטובר

דיווחים ראשונים על אלימות מינית במתקפת 7 באוקטובר הגיעו כבר ביום המתקפה, מבתי חולים שאליהם פונו ניצולים ומעדויות של גורמי חילוץ והצלה בימים שלאחר מכן.²² האלימות המינית במהלך מתקפת 7 באוקטובר מתועדת ונחקרת על ידי גופים שונים בחברה האזרחית בישראל,²³ על ידי רשויות המדינה (אף שמידע רשמי בנושא לא פורסם עד כה) ועל ידי גורמים בין-לאומיים כמו משלחת יועצת מזכ"ל האו"ם לאלימות מינית בסכסוכים, פראמילה פאטן, שהוציאה דוח בנושא, של המועצה לזכויות אדם של האו"ם, וכן ארגוני זכויות אדם כמו אמנסטי הבינ-לאומי.²⁴

ממצאים מרכזיים של הדוחות לגבי האלימות המינית במתקפת חמאס

בדוח צוות המשימה של האו"ם בראשות פאטן מאפריל 2024, מוצגים ממצאים על אודות מקרים של אונס, מקרי אונס קבוצתיים, מקרי רצח שלפניהם אירעו מעשי אונס, כולל עדויות למעשי אונס

Politics & Society, 37 (1). Pp. 131-161.

²² חלמיש-קלר, כ' (פברואר 2024).

²³ אהרוני, ש' וברביבאי-שחם, ש' (2024). דוח: ניתוח פעולות מדינת ישראל בהיערכות ובהתמודדות עם האלימות המינית במתקפת ה-7 באוקטובר והמלצות מדיניות. שדולת הנשים וקולקטיב נשים ומלחמה. <https://iwn.org.il/israel-sexual-violence-oct7> ; ביטון, י' (2024). אתגרי הזיהוי והתיעוד של פשעי מין המבוצעים בחסות מתקפת טרור. ראייה. <https://sexualterror.com/the-report>

²⁴ Office of the special representative of the secretary general to Sexual violence in conflicts. UN (2024). Mission Report Official visit of the Office of the SRSG-SVC to Israel and the occupied West Bank. <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2024/03/report/mission-report-official-visit-of-the-office-of-the-srsg-svc-to-israel-and-the-occupied-west-bank-29-january-14-february-20240304-Israel-oWB-CRSV-report.pdf> ; Torture and Other Cruel Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (July 2024). U.N. <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/a79181-torture-and-other-cruel-inhuman-or-degrading-treatment-or> ; Amnesty International (2024). Israel/OPT: Amnesty International's research into Hamas-led attacks of 7 October 2023 and treatment of hostages. <https://www.amnesty.org/en/documents/mde15/8803/2024/en> ; Council, H.R. (2024). Detailed findings on attacks carried out on and after 7. UN

של גופות. הממצאים כללו גם עדויות לגופות שנמצאו עירומות חלקית או עירומות באופן מלא, וכן ביזוי שיטתי של איברי מין. בדוח הביניים של ארגון אמנסטי הבינלאומי מדצמבר 2024 פורסם כי נציגי הארגון שוחחו עם שורד/ת של אונס ממתקפת חמאס, וכן עם עדים למעשי אונס קבוצתיים במהלך המתקפה, וגם בו מצוינים ביזוי והשחתה של גופות ואיברי מין. עוד מציין הדוח כי נציגי הארגון שוחחו עם גורמי רפואה בישראל המעידים על אלימות מינית שהופעלה כלפי ישראלים בשבי חמאס.

בדוח המועצה לזכויות אדם של האו"ם מיוני 2024 מודגשת השיטתיות של המתקפה, של ההרג, הביזוי ושרפת גופות, ובתוך כך – האלימות המינית שהופעלה. גופות רבות נמצאו קשורות בידיים וברגליים וללא לבוש. הדוח מציין אלימות מינית כלפי נשים וגברים באזורים גאוגרפיים שונים שבהם התרחשה המתקפה. גם דווחית האו"ם לענייני עינויים הגברת אליס ריצ'רדס מציינת בדוח מ-2024 כי במתקפת חמאס ב-7 באוקטובר אירעו מקרי אונס וכי יש עדויות לביזוי והשחתה שיטתיים של איברי מין. חלק מצוותי הדוחות הגיעו לישראל לאסוף מידע, וחלקם ערכו את החקירה מרחוק מסיבות שונות, בהן איסור הגעה ואי־שיתוף פעולה של הרשויות בישראל. למרות זאת, גם הדוחות הללו מאמתים ומאששים את ההיקף ואת שיטתיות הפגיעות המיניות והאלימות המגדרית במתקפה.

דוח איגוד מרכזי הסיוע הישראלי, שפרסם את הדוח הראשון בנושא בפברואר 2024, מאגד גם הוא את ההיקף והשיטתיות של הפגיעות באוכלוסייה, הן של אזרחים ביישובים לאורך כבישי העוטף וציר 232, ובאתר מסיבת ה"נובה" ברעים, הן בבסיס צה"ל. ניתוח מדוקדק של הדוחות לעיל ושל מידע הנאסף על ידי "קולקטיב נשים ומלחמה"²⁵ מוביל לתובנות חשובות בדבר רכיב האלימות המינית כנשק מלחמה שיטתי במתקפה ולא כמניע אופורטוניסטי של אדם בודד.

²⁵ אהרונ, שי וברביבאי-שחם, שי (2024).

מבצעי האלימות ושיוכם הארגוני

העדויות על האלימות המינית שהופעלה ב-7 באוקטובר מצביעות על תקיפות שיטתיות שנערכו כבר מהשעות הראשונות למתקפה. הן אינן משויכות לגל מסוים, כזה או אחר, אלא מתפרסות על פני מרחבים גאוגרפיים שונים בחלקי העוטף, כלפי סוגי אוכלוסייה ומגדרים שונים, ובדפוסים דומים. בדוחות האו"ם וכן בדוח אמנסטי מצוינים ארגוני חמאס, הג'האד האסלאמי הפלסטיני והזרועות הצבאיות שלהם ("עז אדין אלקסאם" ו"סראיא אלקודס" בהתאמה), לצד פלגים פלסטיניים חמושים אחרים, כמבצעי המעשים והפשעים המתוארים לעיל.

קבוצות ההסברים להפתעה

מכלל המידע שהתפרסם מאז 7 באוקטובר עולה שהשימוש של פעילי חמאס באלימות מינית כטקטיקת לחימה וכדפוס פעולה רחב יחסית (לנוכח מספר המקרים המתוארים בדוחות השונים, הדמיון בין המאפיינים של מקרי האלימות המינית והפריסה הגאוגרפית שלהם), הפתיע את כוחות הביטחון, את מקבלי ההחלטות ואת הציבור הישראלי.

ככל שחקרנו וחיפשנו בספרות ובראיונות, תרחיש האיום של אלימות מינית בסכסוכים לא היה חלק מתרחיש הייחוס שישראל בנתה מול האויב בגבול עזה או מול אויבים אחרים. זהו תרחיש שאיש בקהילת הביטחון והממסד המודיעיני והמדיני הישראלי לא העלה בדעתו וגם אם כן, הדבר לא מצא את דרכו אל הכתב או אל שלבי הרהור ודיון. לפיכך, גם לא הייתה היערכות כלשהי לקראתו (תודעתית או מעשית). למעשה, מדובר במקרה מובהק של "צוללות בוואדי" – שמבטא אירוע או תרחיש שהמחשבה המקובלת גורסת שאינו יכול כלל להתרחש, כמעט במובן הפיזיקלי.

במרכזו של המאמר עומדת אפוא השאלה, מדוע הופתעה ישראל מהאלימות המינית שננקטה על ידי חמאס ב-7 באוקטובר? במילים אחרות, המאמר בוחן את השאלה מדוע לא הועלתה, לפני המלחמה, האפשרות שבעימות עתידי עם חמאס (או עם אויבים אחרים) יופיע גם דפוס שיטתי של אלימות מינית? הטענה של מאמר זה היא שהקושי להעלות את האפשרות שדפוס פעולה

כזה יכול היה להתממש גם בזירה בעזה מעיד על מערכת של כשלים בחשיבה, בהבנה ובדמיון. במערכת שלוש קבוצות מרכזיות.

קבוצת ההסברים הראשונה – היעדר ידע והרחקת ידע

קבוצת ההסברים הראשונה לכך שעניין האלימות המינית, כדפוס פעולה שיטתי, לא עלה כלל בתודעתנו כתרחיש אפשרי משקפת היעדר ידע והרחקת ידע על אודות איום האלימות המינית כדפוס מלחמתי מקובל ומוכר בסכסוכים מזויינים. למרות מקרים בודדים של אלימות מינית כפי שתואר לעיל, שהתרחשו בעימותים שבהם ישראל הייתה מעורבת בעשרות השנים האחרונות, לא הופיע דפוס שיטתי של אלימות מינית, והמחקר האקדמי אף ניסה לזהות הסברים להיעדרו.²⁶ עניין זה הוביל כנראה לכך שהאפשרות כי דפוס כזה יתממש בעימותים עתידיים לא נכחה כלל במחשבתם של הממסד המדיני והביטחוני בישראל, אף שמדובר באחד המאפיינים המובהקים של עימותים אלימים ומלחמות.

ביסודו של דבר, קבוצת הסברים זו אינה שונה מאוסף ההטיות ועיוותי התפיסה המוכרים המשפיעים על היכולת לברר את המציאות ולהבין אותה. ואכן, מחקרים מלמדים שאנחנו נוטים לייחס סביריות גבוהות יותר לאירועים שאותם אנחנו מכירים, ובעיקר לאירועים שאותם חוונו באופן אישי. אנחנו נוטים גם לפסול אפשרויות שנראות חסרות תקדים ומרחיקות לכת. בהקשר זה, קשה במיוחד לחשוב על מה שמתרחש "בפעם הראשונה", כלומר דברים שלא התרחשו בעבר, או לפחות בעבר הקרוב. אנחנו מחילים את ההיגיון שלנו על ההיגיון של האויב, שיכול להיות שונה בתכלית. אנשי ביטחון ומודיעין מתקשים מאוד להיפרד מתפיסות שאימצנו ובשל כך מאחרים באימוץ תפיסות חדשות, התואמות יותר את המציאות המשתנה. אנחנו מוצאים דרכים יצירתיות מאוד ליישב בין מידע סותר ובין הבנותינו הקודמות. בקיצור, כפי שתיארה וולסטטר,²⁷ אנחנו נוטים להיצמד למה שמוכר, למה שמצופה ובמידה רבה – למה שרצוי.

²⁶ Wood, E. J. (2009).

²⁷ Wohlstetter, R. (1962). Pearl Harbor: warning and decision. Stanford University Press.

לישראלים, קשה במיוחד לעשות היקשים מדברים שמתרחשים בסכסוכים במקומות אחרים, בין השאר כיוון שאנחנו סבורים שהעימותים שבהם אנחנו מעורבים הם שונים וייחודיים. כמו כן, השיטה העיקרית הנהוגה במערכת הביטחון הישראלית מייחסת חשיבות רבה מאוד למידע, והיא אינדוקטיבית ביסודה. מכיוון שלא היה מידע מפורש על כוונות לבצע אלימות מינית בסכסוכים הרלוונטיים ומכיוון שאירועי אלימות מינית לא התרחשו בעבר הקרוב – המערכת התקשתה כנראה להעלות את האפשרות היצריתית שאלימות כזו אכן תתרחש כתרחיש איום שיש להתייחס אליו. עניין זה קשור גם בליקוי בסיסי של ארגוני המודיעין בכל הקשור למחקרים השוואתיים וכן לגבי ממדי העומק (והרוחב) של הסוגיות שבהן הם עוסקים. זאת, בהתייחס לרקע ההיסטורי של האויבים והסכסוך; לסכסוכים באזורים אחרים בעולם (ולהיסטוריה של המלחמה); ולדיסציפלינות אקדמיות שונות מאלה השכיחות יותר בארגוני המודיעין הישראליים.

לכך מצטרפות גם שורה של הטיות ונקודות עיוורון כלליות וספציפיות לעניין האלימות המינית כגון נקודת המבט הגברית שדומיננטית בחשיבה הביטחונית הישראלית, ומעצורים רגשיים שגורמים לקושי לדון בעניין האלימות המינית ("טאבו"). נקודת המבט הגברית משקפת הן רוב גברי כמותי בתפקידי מפתח בקהילות המודיעין והביטחון, הן רוב "תפיסתי", קרי היעדר ידע ומקום לפרספקטיבה מגדרית על סכסוך והשלכותיו האפשריות על נשים, המביאה לגישה צרה בפרשנות, בניתוח האיומים ובהבנתם.

קבוצת ההסברים השנייה – הנחות שגויות ביחס לאויב והפחתת ערך

הקבוצה השנייה כוללת טעויות והנחות שגויות ביחס לחמאס כאויב, לסיווג המערכת הפלסטינית ולהבנת העימות איתה. קבוצה זו כוללת כשלים בהבנת הרעיון הבסיסי של מתקפת הפתע של 7 באוקטובר והמוטיווציה שעמדה ביסודה. המתקפה של חמאס תוכננה שנים במטרה לייצר "רעידת אדמה" בציבור הישראלי, במערכת האזורית ובמערכת הבין-לאומית. כדי לייצר את רעידת האדמה הזו, התמקדה המתקפה בהמחשת חוסר היכולת של ישראל להגן על גבולה, יישוביה, בתי האזרחים וגופם. ייתכן שהבנה טובה יותר של הרעיון שעמד ביסוד המתקפה היה יכול לסייע

לחשוב על האפשרות שהיא תכלול גם דפוס שיטתי של פשעי מלחמה, אכזריות ואולי אף אלימות מינית נגד אזרחים ואזרחיות.

מתקפת 7 באוקטובר חשפה גם שורה של כשלים בהבנת מאפייני התנועה והמורכבות שקשורה בהיותה שילוב בין ישות צבאית-מדינית לארגון טרור דתי קיצוני שמקבל השראה גם מדפוסי פעולה של ארגונים ג'האדיים כדוגמת דאעש. ארגון זה היה מעורב בעבר בדפוסים שיטתיים של אלימות מינית (בעיקר מול אוכלוסייה יזידית בצפון עיראק), והבנה טובה יותר של הזיקה בינו ובין חמאס הייתה יכולה אולי להעלות את האפשרות שהיא תבוא לביטוי גם בתחום זה.

לכך הצטרפו גם פערים עמוקים בהבנת מאפייני הסכסוך עם חמאס בעזה, שיש בו גם קו גבול ברור לכאורה אך אפשר לזהות בו גם מרכיבים של "מלחמת אזרחים" ושל "כיבוש", קונפליקטים שאלימות מינית בסכסוכים נוטה להופיע בהם תדיר. חמאס מצידה ראתה את ישראל ככובשת (באיו"ש וגם בעזה, למרות ההתנתקות, קו הגבול והמכשול), ואת העימות עם הישראלים – כעימות בין שתי קהילות על חבל ארץ אחד. התייחסות לרכיבים אלה יכולה הייתה להוביל לחשיבה (באמצעות היקש) על תרחישים כמו ביצוע פשעי מלחמה והפעלת אלימות מינית בדומה לארגונים ג'האדיים אחרים ולמלחמות אזרחים בעולם.

קבוצת ההסברים השלישית – הנחות שגויות ביחס לעצמנו

הקבוצה השלישית קשורה בהנחות יסוד עמוקות על עצמנו, שמשמשות בסיס לחשיבה הביטחונית הישראלית של העשורים האחרונים. קבוצה זו קשורה בדימוי רחב יותר על אודות עליונותה הצבאית והטכנולוגית של ישראל, שאפיין מאוד את החשיבה הישראלית של העשורים האחרונים. תודעת העליונות הזו לא אפשרה להעלות על הדעת את האפשרות שגורם זר יכבוש שטח ישראלי לפרק זמן שיאפשר לממש דפוס שיטתי של אלימות מינית. ספציפית, ישראל העריכה את חמאס כארגון חלש, שיכולת ההיזק שלו מוגבלת ומצומצמת יחסית.

ב-1969 התפרסם הספר **אילו נוצחה ישראל** שכתבו שלושה עיתונאים אמריקניים (ריצ'רד צ'זנוף, רוברט ליטל ואדוארד קליין). תרגום לעברית של הספר התפרסם באותה השנה, ועיתון "מעריב" פרסם פרקים ממנו בהמשכים. הספר, שתיאר היסטוריה אלטרנטיבית של מלחמת ששת הימים, עורר עניין ואפילו סערה בציבור הישראלי. לפי הספר, המצרים הם שפתחו את המלחמה במכת מנע אווירית שנטרלה לחלוטין את חיל האוויר הישראלי. אחריה, ביצעו הצבאות של מדינות ערב מתקפת בזק מוצלחת לכיבוש ישראל.

הספר מתאר בפירוט רב את השלטון הערבי על מדינת ישראל הכבושה ששטחה חולק בין מצרים, סוריה, ירדן ולבנון. הוא מלא בתיאורים אכזריים מאוד של עינויים, טבח בשבויים, התעללות באזרחים ישראליים וחסולות פומביים של מנהיגי ישראל. הספר כולל גם תיאור מפורט של אלימות מינית. באחת הסצנות, קבוצה של חיילים ירדניים בירושלים אונסת צעירה ישראלית שיצאה לחפש אוכל להוריה המבוגרים.

בעיתוי שבו הספר פורסם ישראל הייתה בשלב המעבר ממדינה קטנה, הנתונה באיום קיומי, לבעלת תחושת העוצמה שתלך ותתפתח בעשורים הבאים. בעיתוי זה היה אפשר לחשוב כנראה על כיבוש ישראל כעניין ריאלי יותר, ולפיכך גם על האלימות המינית כדפוס שרלוונטי לסכסוך הישראלי-ערבי. כעבור שישה עשורים, האפשרות הזו הייתה בלתי מתקבלת על הדעת. ישראל דימתה את עצמה למעצמה אזורית בלתי מנוצחת, או לפחות כזו שהגיעה לעליונות אסטרטגית ואופרטיבית באזור. הדימוי הישראלי של עליונותה הצבאית והטכנולוגית כלל גם הערכה שסביבתה ובעיקר אויביה מכירים בעליונות זו ומשלימים איתה מחוסר ברירה. באמצע העשור הקודם התפרסמה אומנם סדרת ספרים בעלי אופי דיסטופי שחלקם תיארו גם כיבוש או חורבן של ישראל, אך לא עלתה בהם האפשרות לדפוס שיטתי של אלימות מינית.²⁸

גיליון אוקטובר 2020 של כתב העת הצה"לי "בין הקטבים" הוקדש לנושא "עליונות צבאית" (ולתוכנית הרב-שנתית "תנופה"), וכותרות המאמרים שכתבו בכירי צה"ל עסקו בצורות השונות של עליונות זו – אווירית, ימית, מודיעינית, בדיגיטל, בסב"ר ואפילו בספקטרום. בהקדמה שכתב

²⁸ בן דוד, מ' (2017). הכריש. תכלת; צירניאק, א' (2017). גיבור. ידיעות ספרים; שריד, י' (2015). השלישי. עם עובד; בורנשטיין, ד' (2016). טיט. כתר.

תיאר הרמטכ"ל דאז, רא"ל אביב כוכבי, את צה"ל כצבא "בעל עוצמה אדירה" והסביר שתפיסת ההפעלה החדשה שהוביל היא למעשה "עדכון, התאמה והעצמה של עליונותנו הצבאית במרחב".²⁹ תיאור זה שיקף את התפיסה הרחבה והבסיסית בדבר עליונותה הבסיסית של ישראל.

ישראל אכן בנתה כוח צבאי עוצמתי, אבל הדימוי של העליונות הזו יצר תחושה ברורה שלפיה כל מה שאויביה יכולים לעשות לה הוא להטריד אותה, באמצעים מוגבלים – שלרובם נמצא מענה הולם, טכנולוגי באופיו. מפקד פיקוד הדרום דאז, אלוף הרצי הלוי, כתב באותו הגיליון מאמר שבו הבהיר שחמאס וחזבאללה "מתכננים מהלכים התקפיים-קרקעיים לתוך שטחנו", אבל גם כי "יחסי הכוחות שלנו מול אויבינו מוחלטים, מפעם לפעם נספוג אירועים לא טובים, אך נדע לשוב מהר ולשלוט במצב".³⁰

בנסיבות אלה, הרעיון שתנועה כמו חמאס יכולה להביא, באמצעים צבאיים, ל"רעידת אדמה" כדוגמת זו שנוצרה בעקבות מתקפת 7 באוקטובר – היה בלתי נתפס. בתוך כך, גם האפשרות שחמאס תשיג שליטה בשטח לפרק הזמן שנדרש כדי לממש דפוס של אלימות מינית לא עלתה על דעתו של איש, והייתה לגמרי מחוץ לגבולות החשיבה הישראלית.

סיכום

מהמידע שהתפרסם עד כה נראה שמערכת המודיעין והביטחון הישראלית לא שילבה בהערכות איום הייחוס שלה את האפשרות להתרחשות אלימות מינית בסכסוכים כאיום ישיר המופנה כלפי אזרחיה מצד אויב כלשהוא, פלסטינאי או אחר. גם הציבור הרחב יותר וגם רוב הגורמים הרלוונטיים באקדמיה לא העריכו כי דפוס שיטתי כזה של אלימות מינית אכן יכול להתרחש בעימות של ישראל עם אויביה.

²⁹ א' כוכבי (2020), הקדמת הרמטכ"ל, בין הקטבים, עמ' 28-30, עמ' 7-10.
³⁰ ה' הלוי (2020), הגנה רב ממדית, בין הקטבים 28-30, עמ' 241-254.

נשאלת אפוא השאלה, האם אפשר היה להעלות על הדעת דפוס שיטתי של אלימות מינית בעימות עתידי? שבועות מספר לאחר 7 באוקטובר, בשיחת זום שנערכה³¹ עם חוקרת בכירה בארגון הומניטרי באוקראינה, המרכז לייעוץ ומידע לנשים,³² בנוגע לאלימות המינית במלחמה, סיפרה החוקרת אולנה סאסלובה על תהליך הלמידה שלהן את האיום הנשקף לאוכלוסייה האוקראינית מצד חיילי צבא רוסיה. סאסלובה השתמשה במונחים של התרעה ותרחישי איום כאשר סיפרה על השתלשלות עבודתה בזירות הקרב באוקראינה של 2014 ושל 2022, במהלך שתי הפלישות של צבא רוסיה לארצה.

סאסלובה ציינה כי רוחות המלחמה שטרם הפלישה ב־2022 כבר גרמו לה ולארגונים דומים לזה שהיא פועלת בו, להתחיל בהכנות לתרחיש איום זה, כלומר להופעת אלימות מינית במלחמה המתקרבת. עוד סיפרה כי כיבוש חצי האי קרים ב־2014 והפלישה הממוקדת לדונאסק ב־2015³³ היו אירועים מכוננים בגיבוש הבנתם של ארגוני זכויות נשים וארגוני ביטחון אוקראיניים את הסכנות האורבות לאוכלוסייה. הם ראו כבר אז את דרך פעולת הצבא הרוסי שכללה אלימות מגדרית כלפי חיילי האויב שבו נלחמו (חיילים אוקראיניים משני המגדרים) וכן כלפי האוכלוסייה האזרחית. סאסלובה הבינה שהפלישה הרוסית תכלול מתודות לחימה וחימושים מסוגים שונים, שהאלימות המינית היא אחד מהם.

היא סיפרה על ההכנות שהן עורכות, על אופני התייעוד של האלימות,³⁴ על הכנת קיטים ו"ערכות אונס" לבתי חולים, ועל תדריך אוכלוסייה אזרחית למנוסה מהכפרים. עוד סיפרה על תדריך מפורט לאזרחים ולכוחות חילוץ והצלה שמסביר איך לחזור לבית שהייתה בו תקיפה ואיך לא להיזדבזבז בזירת הפשע והקרב, זאת לצורכי איסוף ראיות והעמדה לדין. בשיחה ציינה שהיא יודעת לתת כיום התרעה לנשים ולאוכלוסייה אזרחית במדינות הבלטיות הגובלות עם רוסיה, ואשר סכנת פלישה עלולה לארוב להן.

³¹ שיחה שערכה המחברת במסגרת עבודת קולקטיב המחקר "נשים ומלחמה" עם המרואיינת במרס 2024.

³² Women's Information Consultative Center.

³³ פלישה ממוקדת ונסיגה, במהלכה הופעלה אלימות מינית על אוכלוסייה אוקראינית על פי דיווחיה.

³⁴ Human rights council. Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iicuhr-ukraine/index>

ההפתעה הישראלית לנוכח התממשותו של דפוס שיטתי של אלימות מינית בסכסוכים היא אפוא מקרה מבחן להפתעה שעניינה תרחיש של "צוללות בוואדי", דבר שבתודעתנו המוקדמת כלל אינו יכול להתרחש בהקשר מסוים, אף שהיתכנותו הכללית בהחלט אפשרית. שלוש קבוצות ההסברים שתיארנו כגורמים להפתעה זו מלמדות כי עוצמת החסמים המתוארים לעיל והשילוב ביניהם כה משמעותיים, עד כי הם מקשים ומסווים את ההבנה וההכרה בכך שחלק ממה שמסווג כ"צוללות בוואדי" הם למעשה תרחישים שיכולים בהחלט להתממש.

לכאורה, הלקחים מהפתעה כזו דומים לאלה של הפתעות אחרות, והם מכוונים ליכולת לייסד תרבות פתוחה לדעות אחרות שביסודה מאמץ אקטיבי לזהות איתותים שיכולים ללמד על פער בתפיסת המציאות שלנו.

מהמחקר עולים כמה לקחים, כמו גם כמה כיוונים לעיסוק עתידי, בתוך מערכת הביטחון ומחוץ לה: הראשון, הצורך להכיר בכך שדפוסים שמופיעים בסכסוכים במקומות אחרים יכולים בהחלט להופיע גם בסכסוכים "שלנו", ושסיווגם כבלתי רלוונטיים יכול להתברר כשגוי לחלוטין. עניין זה בוודאי רלוונטי לדפוסים שמוכרים כמאפיינים מובהקים של עימותים, כגון אלימות מינית. הלקח העולה מכך הוא הצורך לבחון באופן שיטתי סכסוכים במקומות אחרים ולזהות דפוסים שיכולים להיות בכל זאת רלוונטיים גם בהקשר הישראלי. עניין זה קשור גם בצורך לחזק את היכולת להפוך ידע פסיבי (אלימות מינית מתרחשת בסכסוכים בעולם) לידע אקטיבי (היא יכולה להתרחש גם בהקשר "שלנו").

השני, הצורך להכיר בכך שחשיבתנו מושפעת לא רק מהעיוותים התפיסתיים המוכרים יחסית, אלא גם ממערכת של קודים תרבותיים וחברתיים שאינם מאפשרים לנהל דיון חופשי בנושאים המוגדרים כ"טאבו". המקרה של האלימות המינית מעלה את האפשרות שהעובדה שלא התנהל כנראה דיון ענייני בנושא זה קשורה בכך שעניין האלימות המינית (ובמידה מסוימת גם ההגדרה של השליטה הישראלית בעזה כ"כיבוש", על המשתמע מכך) הוא סוג של "טאבו" כזה.

השלישי, הצורך להכיר ולהיות מודעים להשלכות הדימוי של עליונותה הכללית והצבאית של ישראל על היכולת של הישראלים לברר את המציאות ולהבין אותה. באופן ספציפי יותר, ניכר כי

דימוי זה אינו תואם את תודעתם של אויבי ישראל, ומכל מקרה אינו מרתיע אותם מניסוח יעדי מלחמה שאפתניים ומהניסיון לממשם.

הרביעי, הצורך להכיר בכך שהיכולת להקיש מההיסטוריה הקרובה והרחוקה תלויה בהיכרות עמוקה עם ההיסטוריה הזו (בעיקר בהקשר של תופעת המלחמה במובנה הרחב) ובעומק של חשיבה ומחקר שאינם מאפיינים לרוב את המערכת הביטחונית הישראלית. עניין זה קשור מאוד לזווית הראייה הצרה של המערכת הישראלית ודווקא להיכרות העמוקה שלה עם הזווית החלקית הזו (ועומס המידע השוטף על אודותיה) שנחזית כשלמה וכוללת. כדי להתמודד עם קושי זה, נראה שיש למסד דפוסים של חשיבת עומק גם בתוך המערכת הביטחונית, ולהיעזר בגורמים נוספים שמחוץ למערכת זו ומחוץ לתחומי העניין הרגילים שלה.

המחברים מבקשים להודות לשובל בן יאיר מהמכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין על סיועה למאמר.